

Een Aertsen tussen de surrealisten

• WOUTER KLOEK •

Toen we in het Rijksmuseum in de jaren '80 werkten aan de tentoonstelling *Kunst voor de beeldenstorm* had dit in sterke mate het karakter van een verkenning. We hielden van Lucas van Leyden, we waren gefascineerd door het vroege werk van Jan van Scorel en Maerten van Heemskerck en we wilden heel veel weten over die spannende kookpot van de Renaissance in het noorden die met de beeldenstorm van 1566 zo onverwacht uiteen was gespat. Er was toen en later veel verloren gegaan, maar er waren ook prachtige bekende en minder bekende overblijfselen uit de periode van onze belangstelling, de kunst van de Noordelijke Nederlanden van 1525 tot 1580. Onze zoektochten leidden soms tot onvermoede resultaten, maar meer dan eens ook eindigden ze in teleurstelling of in mistige onduidelijkheid. Zo was er – en dat is bij de voorbereidingen van veel tentoonstellingen het geval – een aantal werken waarvan we foto's hadden, maar niet wisten waar ze zich bevonden. We belden met kunsthande-

Afb. 1

PIETER AERTSEN,
*Christus geneest een
lamme in Bethesda*,
1575. Detail. Paneel,
56 x 75 cm. Rijksmu-
seum, Amsterdam.

laars, schreven brieven en we hebben ook nog overwogen om een advertentie te plaatsten.

Eén van de werken die we dolgraag hadden opgespoord, was een schilderij van Pieter Aertsen (1507/1508-1575), *Christus geneest een lamme in Bethesda* (afb. 1). In zijn late jaren, vlak voor zijn dood in 1575, had Aertsen drie onderling zeer verwante schilderijen gemaakt met relatief veel kleine figuren tussen sterk geïdealiseerde gebouwen. Het grootste van de drie bevond zich in Warschau; het was het schilderij dat we uiteindelijk te leen vroegen. Van de twee kleinere werken was er één in de Hermitage in, toen nog, Leningrad, en het andere was 'vermist'. We hadden onze bedenkingen bij de staat van conservering van de twee eerst genoemde stukken, terwijl de foto van het laatste wat meer vertrouwen inboezemde. Dat schilderij was door de Amsterdamse kunsthandelaar P. de Boer verhandeld, weer opgedoken in New York bij een inmiddels niet meer actieve han-

Afb. 2
 PIETER AERTSEN,
*Christus geneest een
 lamme in Bethesda*,
 1575. Paneel, 56 x 75
 cm. Rijksmuseum,
 Amsterdam.

delaar, en daar liep het spoor dood.

Omdat de vermiste Aertsen spoorloos bleef, vroegen we na lange aarzeling toch om de *Zeven werken van barmhartigheid* in Warschau. Dat schilderij was zowel kwetsbaar als ontoonbaar, maar met de belofte het te zullen restaureren, kregen we het toch los. De restauratie werd pas ná afloop van de tentoonstelling voltooid en leverde, naast een schitterend resultaat, ook nog een belangrijk en merkwaardig nieuw kunsthistorisch gegeven op.¹ De datering, met jaar, maand en dag, bleek twee jaar later te zijn dan tot dan toe werd aangenomen: het schilderij draagt de datum 29 mei 1575 en moet dus enkele dagen voor Aertsens dood – hij overleed op 2 juni – zijn voltooid. Een vroegere eigenaar had ooit van het laatste cijfer een drie gemaakt, ongetwijfeld omdat tot laat

in de 19de eeuw werd aangenomen dat Aertsen in 1573 was gestorven, en dat 'foutje' op het schilderij was dus maar eventjes bijgewerkt.² Het schilderij maakte tevens de grote kwaliteiten van dat late werk van Pieter Aertsen duidelijk. Het 'vermiste' schilderij was overigens 17 mei 1575 gedateerd, zo'n twee weken voor zijn overlijden, en werd tot op het moment van de correctie van het jaartal op het stuk uit Warschau, beschouwd als Aertsens laatste werk. Het schilderij van hetzelfde formaat in de Hermitage is onmiskenbaar ook in 1575 gemaakt, maar dingt in dat opzicht niet mee: de dagtekening ontbreekt en het schilderij is, jazekeer, '5575' gedateerd, vermoedelijk omdat de schepping van de aarde 4000 jaar voor de geboorte van Christus, het begin van onze jaartelling, zou hebben plaatsgevonden.³

Jaren later, in 1993, kreeg ik van Gerbrand Kotting van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie een telefoontje dat iemand in Duitsland een schilderij van Pieter Aertsen wilde tonen en dat het waarschijnlijk handig was als ik zou gaan kijken; het bleek de 'vermiste' Aertsen te zijn. Het werk bevond zich bij een *Anwalt* in een dorp niet ver van Düsseldorf. Ik belde op, maakte een afspraak, zou opgehaald worden op het station en vergat uiteindelijk toch die Hollandse krant onder mijn linker arm te stoppen, het teken van herkenning. Gelukkig werd ik desalniettemin aangesproken door een innemend echtpaar, de advocaat en zijn vrouw. In hun zeer smaakvol ingerichte flat viel mijn oog onmiddellijk op een mij geheel onbekend schilderij van Karel van Mander, waar ik zeer hebbertig op geweest zou zijn, als we niet enkele jaren daarvoor een schitterend werk van de kunstenaar-biograaf hadden verworven. De advocaat behoorde tot een adellijk geslacht uit Pommeren en dit schilderij was een van de weinige familiestukken in het huis, dat verder vooral de sporen droeg van de verzamelwoede van zijn vrouw. Ze toonde me onder meer haar mooie collectie *netsuke*. Toen ik voor een erg mooi exemplaar mijn bewondering uitsprak, duwde ze die mij tot mijn verbazing in mijn hand. 'Die muss man fühlen', zei ze daarbij. In het museum had ik geleerd om kunstwerken niet onnodig aan te raken (vreselijk, als de losse verf opeens niet meer op het schilderij zit, maar aan je vingertop) en haar plotselinge gebaar verraste me volkomen.

De Aertsen was niet het eigendom van dit echtpaar. Als advocaat was de man belast met de afhandeling van een rijke nalatenschap, vooral interessant vanwege een collectie werken van Picasso, Picabia, Max Ernst en andere surrealistten. Ergens achter een gordijn stond nog een enkel schilderij van een oude meester en dat was de Aertsen. De advocaat had zich met behulp

van tijdschriften en veilingcatalogi georiënteerd op de prijzen die voor werk van Aertsen werden gevraagd en de Aertsen was te koop voor 50.000 DMark. Dat was een aanbod dat ik niet kon laten lopen en ik zei direct ja, hoewel ik daartoe in het geheel niet gemachtigd was. Gelukkig bleek iedereen in het Rijksmuseum het volledig met mij eens en hoefde ik niet met hangende pootjes terug.⁴

Het echtpaar zou een reis naar China maken, terwijl ik intussen de betaling zou regelen. Na hun reis kwamen ze naar Amsterdam, met de Aertsen in de kofferbak. Ik liet ze het museum zien, de andere Aertsens, onze Karel van Mander en na de lunch zwaaide ik ze uit bij de directievilla. Plotseling duwde de vrouw mij bij dat afscheid iets in mijn hand, een jade kikker die ze op haar laatste reis als souvenir voor mij had meegenomen. Hij staat nog steeds als presse-papier op mijn bureau.

NOTEN

- 1 Zie ook *Bulletin van het Rijksmuseum* 35 (1987), pp. 242-243, 262; M. Bijl, M. Zeldenrust, W. Kloek, 'Pieter Aertsen in het restauratie-atelier van het Rijksmuseum', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 40 (1989), pp. 226-227, noot 40.
- 2 Karel van Mander noemt '1573' als sterfjaar. Pas in 1889 achterhaalde De Roever de datum van overlijden van de kunstenaar, N. de Roever, 'Pieter Aertsz: gezegd Lange Pier, vermaard schilder', *Oud-Holland* 7 (1889), p. 9.
- 3 R. Genaille, 'Pieter Aertsen, précurseur de l'art Rubénien', *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen* 1977, p. 82, nr. 76.
- 4 Pieter Aertsen (Amsterdam 1507/1508-1575 Amsterdam), *Christus geneest een lamme in Bethesda*, paneel, 56 x 75 cm. Gesigneerd met Aertsens huismerk op de disselboom rechts onder. Op de kroonlijst '10Å' en 'vc' (Johannes, 5de capittel) en rechts op het basement '1575 / ME 17'. Herkomst: Kunsthandel P. de Boer, Amsterdam; Kunsthandel Harry G. Sperling, New York, 1952; fam. Breddermann, Hagen; aankoop 1994, inv.nr. SK-A-4892.